

УДК 37.013.83

Настанова Григорія Сковороди «Пізнай себе!» як орієнтир для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти

Стрельников Виктор Юрьевич,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки освіти,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського
Strelnikov Viktor,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor
of the Department of Philosophy and Economics of Education, M.V. Ostrohradskiy
Poltava Academy
of Continuous Education
E-mail: strelnikov.poltava@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>

Анотація. Автором визначено основний чинник, що впливає на наукову діяльність, який неодноразово згадується у творах Григорія Сковороди – «Пізнай себе!». Охарактеризовано можливості застосування означеної настанови Григорія Сковороди як орієнтиру для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти. Виокремлено стійкі властивості, риси особистості, риси характеру педагогічного працівника, які можуть впливати на розвиток його наукового потенціалу у системі неперервної освіти.

Ключові слова: творча спадщина Григорія Сковороди, розвиток, науковий потенціал, педагогічний працівник, заклад неперервної освіти.

Hryhorii Skovoroda's guidance "Know yourself!" as a reference point for the development of the scientific potential of a teacher in the system of continuous education

Abstract. The author identified the main factor affecting scientific activity, which is repeatedly mentioned in the works of Hryhorii Skovoroda – "Know yourself!". The possibility of applying the specified guidance of Hryhorii Skovoroda as a reference point for developing the scientific potential of a teacher in the system of continuous education is characterized.

Stable properties, personality traits, character traits of a teacher that can influence the development of his scientific potential in the system of continuous education are singled out.

Key words: creative heritage of Hryhorii Skovoroda, development, scientific potential, teacher, institution of continuous education.

Постановка проблеми. Педагог, удосконалюючи свою професійну діяльність у системі неперервної освіти, має бути готовим до кардинальних змін соціуму, коли: а) відбувається зміна його соціальної ролі і відповідальності як фахівця, його інтелектуальної і наукової діяльності; б) посилюється роль засобів масової комунікації; в) зростає значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного розвитку; г) змінюється характер освіти і виховання; д) з наукових позицій має здійснюватися процес підготовки особистості до професійного життя.

У сучасних умовах глобалізації й нестабільності соціуму для розвитку наукового потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти застосування ними педагогічної спадщини Григорія Сковороди набуває важливого значення. У системі неперервної освіти слід перейти від адаптивного ставлення до цієї педагогічної спадщини, її перманентного застосування, до креативно-активного перетворення педагогічної спадщини Григорія Сковороди у головну рушійну силу удосконалення наукового потенціалу педагогів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що у цей час розвиток наукового потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти, як напрям наукових пошуків, переживає початок становлення і процес узагальнення емпіричних фактів. Проблема управління розвитком наукового потенціалу педагогічних працівників є надзвичайно актуальною в руслі глобалізації й нестабільності епохи інформаційного суспільства, що засвідчують дослідження Л. Вонсович [4; 10], О. Гладкової [2], І. Коляди [3], В. Кременя [1], Ж. Кундій [4], Л. Лебедик [2; 7; 12], Т. Левченко [9], О. Савенка [8], наші публікації в електронному науковому фаховому журналу «Імідж сучасного педагога» [4; 10] та ін. Однак, незважаючи на окремі спроби узагальнення педагогічних поглядів Григорія Сковороди на виховання [5; 6], його педагогічних принципів [10; 11], потенціал застосування педагогічної спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти розкритий недостатньо.

Тому **метою статті** є дослідження теоретичних можливостей застосування настанови Григорія Сковороди «Пізнай себе!» як орієнтиру для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти.

Завданнями дослідження є: 1) дослідження особливостей неперервної освіти в умовах глобалізації й нестабільності та їхнього впливу на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти; 2) виокремлення стійких властивостей, рис особистості, рис характеру педагогічного працівника, які можуть впливати на розвиток його наукового потенціалу у системі неперервної освіти; 3) формулювання, на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, рекомендацій, дотримання яких зменшить «антитворчий» ефект розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника.

Розпочнемо **викладення суті й результатів нашого дослідження** з першого його завдання – аналізу особливостей неперервної освіти в умовах глобалізації й нестабільності та їхнього впливу на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти.

Щодо глобалізації освіти, то її вважають збірним поняттям, що об'єднує в собі процеси, явища, тенденції, закономірності розвитку освіти на глобальному рівні; вона є об'єктивним незворотним процесом, обумовленим політичним, соціально-економічним і культурним зближенням народів і країн; змінює філософію освіти, світогляд, мораль, систему цінностей [8, с. 27].

Прояв глобалізації є двояким:

- 1) з одного боку, як об'єктивний процес інтеграції систем освіти, вона сприяє взаємопроникненню культур, обміну інформацією та досвідом, науковій і академічній мобільності, використанню й

- оволодінню різноманітними освітніми концепціями, технологіями і методиками, взаємному визнанню дипломів тощо;
- 2) з другого боку, їй властива уніфікація, поширення євроатлантичних цінностей, універсалізація, що дестабілізує національні освітні системи, нівелює їхні унікальні відмінності, нехтує національно-культурними цінностями більшості народів.

Глобалізаційні та інтеграційні процеси впливають на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти, що викликане: а) стандартизацією процесу неперервної освіти; б) набуттям нею транскордонних та транскультурних характеристик; в) взаємопроникненням освітніх систем; г) формуванням контексту міжнародної освіти і світового ринку освітніх послуг [там само, с. 27].

Позитивний вплив особливостей неперервної освіти в умовах глобалізації на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника відбувається на таких трьох рівнях:

- 1) на рівні світової спільноти неперервна освіта є способом збереження і взаємозбагачення національних освітніх систем, чинником міжнародного співробітництва країн у справі вирішення глобальних завдань освіти;
- 2) на рівні національних систем неперервна освіта створює можливість для удосконалення людського потенціалу, що сприяє підвищенню якості життя, прискоренню соціально-економічного прогресу країни;
- 3) на рівні конкретної дорослої людини (і педагогічних працівників також) глобальна мережа неперервної освіти має задовольнити її освітні запити, розвинути задатки, здібності, навички самоосвіти, долучити її до світової системи наукових знань; формується новий ідеал неперервної освіти – максимальний розвиток здібностей дорослої людини, її творчого потенціалу з виходом через застосування дистанційних технологій на індивідуальну траєкторію навчання, що сприяє подальшій адаптації дорослої людини до вимог інформаційного суспільства.

Глобалізація і глобальна комунікаційна мережа стимулюють розвиток інноваційної неперервної освіти, прискорюють поширення знань і розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника, що має прояв у таких чинниках:

- 1) взаємному зближенні національних систем неперервної освіти на основі нових інформаційних технологій;
- 2) академічній мобільності;
- 3) універсалізації неперервної освіти;
- 4) трансляції переважно західних (європейських і американських) стандартів неперервної освіти, а разом з ними і євроатлантичної культури, стандартів життя і мислення;
- 5) переважанні у глобальній мережі неперервної освіти англійської мови, що може призвести до втрати національної ідентичності та культури суспільства, тому при виробленні програм неперервної освіти прийнятним шляхом є врахування національно-культурної компоненти;

- б) поштовху до розвитку економіки знань і впровадженні системи інноваційної освіти (електронна освіта, доступ до мережеских бібліотек, світових банків даних, онлайн конференції тощо), заснованих на єдиному глобальному комунікаційному полі й інформаційно-комунікаційних технологіях.

До основних тенденцій розвитку освіти в умовах глобалізації, які суттєво впливають на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника, науковцями віднесені (О. Савенко [там само, с. 29–30]):

- 1) Болонський процес – введення спочатку двоступеневої структури вищої освіти (бакалавр–магістр); потім – триступеневої структури (бакалавр–магістр–доктор);
- 2) Копенгагенський процес – введення єдиних вимог до середнього ступеня професійної освіти, створення європейських рамок кваліфікацій;
- 3) Концепція «безперервної освіти», перетворення освіти у постійний процес;
- 4) розвиток освіти дорослих – продовження вікових меж для тих, хто навчається у вищій школі;
- 5) активне поширення і впровадження електронного (дистанційного) навчання;
- б) зростання абсолютної і відносної кількості студентів;
- 7) зростання кількості працівників сфери вищої освіти;
- 8) глобалізація, інтернаціоналізація і відкритість освіти;
- 9) мобільність знань, інновацій та їхніх носіїв;
- 10) зростання витрат на вищу освіту держав, корпорацій, юридичних і фізичних осіб;
- 11) поява корпоративних університетів, втрата класичними університетами монополії на єдність освітнього процесу і наукових досліджень;
- 12) відтворення спеціалізованих та вузько спрямованих академічних інститутів, які вирішують стратегічні завдання;
- 13) поглиблення спеціалізації ланок комплексу «наука – освіта – інновації»;
- 14) розвиток мережеских форм організації освіти і наукових досліджень, які відіграють важливу роль в розвитку інноваційних процесів.

Культурна глобалізація неперервної освіти є складним, нерівномірним і суперечливим явищем, яка може вести за собою такі наслідки:

- а) поширення глобальних мультикультурних цінностей;
- б) посилення домінування євроатлантичної культури;
- в) появу зарубіжних освітніх провайдерів;
- г) втрату національної культури та ідентичності.

В останні роки неперервна освіта, й, зокрема, освіта дорослих, значною мірою спрямована на формування комплексу ключових компетентностей. Ключові компетентності є здатністю дорослої людини використовувати набуті знання, уміння і навички, відповідно до своїх цінностей, у складних, різноманітних і непередбачуваних ситуаціях. Власне ключові компетентності

складаються зі знань, ставлення до цих знань, критичного мислення і різноманітних навичок для трудової діяльності.

Компетентнісний підхід отримав сутнісний розвиток у професійному і загальному неперервному освітньому просторі дорослих, плануванні освіти дорослих, оцінці її результатів. Змістовна неперервна освіта дорослих, що веде до розвитку особистості, до зміни її ролі в суспільстві і самого соціуму. У контексті компетентнісного підходу неперервна освіта надає компетенції, які сприяють відповідним змінам, розвивають науковий потенціал педагогічного працівника у системі неперервної освіти. Він має забезпечити певний результат, сприяти застосуванню знань, умінь і досвіду дорослої людини (педагогічного працівника) у практичній діяльності. Передати компетентності неможливо, вони мають освоюватися самими дорослими (педагогічними працівниками) на базі власного досвіду і рефлексії. Прикладом може бути здійснюваний нині проєкт в галузі неперервної освіти дорослих «Life skills approach in Europe», в якому досліджується проблема оволодіння дорослими європейцями навичками, які є найбільш суттєвими для життя в сучасному світі [там само, с. 34].

Також великим дослідницьким проєктом з оцінювання ключових компетентностей дорослих є «Програма міжнародної оцінки компетенцій дорослих» (Programme for the International Assessment of Adult Competences, PIAAC), який проводить Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Завданнями проєкту є: а) виявлення і вимірювання особливостей ключових компетентностей в різних країнах; б) оцінка впливу компетентностей на індивідуальні економічні і соціальні досягнення; в) оцінка ефективності різних національних систем освіти і навчання у формуванні необхідних навичок; г) визначення чинників, що сприяють зміцненню позицій на ринку праці різних категорій дорослого населення, а також створюють умови для навчання протягом усього життя; д) сприяння виробленню механізмів, які могли б з виявленням прогалів у ключових компетенціях забезпечити підвищення рівня компетенцій в рамках соціальної модернізації; е) акцент на «ключових компетенціях щодо обробки інформації», необхідних для використання, розуміння, аналізу, а в разі деякої математичної інформації, в образній формі (наприклад, зображень, графіків) [там само, с. 35].

Важливими для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти є компетенції, пов'язані із цілями у галузі сталого розвитку, які проголошені Організацією Об'єднаних Націй на саміті у вересні 2015 року (Sustainable Development Goals) [там само, с. 36]. Ними є: а) компетенція прогнозування; б) нормативна компетенція; в) компетенція щодо стратегічного мислення; г) компетенція співробітництва; д) компетенція критичного мислення; е) компетенція самосвідомості; ж) інтегрована компетенція щодо вирішення проблем.

Виокремлення особливостей неперервної освіти в умовах глобалізації й нестабільності та їхнього впливу на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти дає змогу перейти до *другого* завдання дослідження – виокремлення стійких властивостей, рис особистості, рис характеру педагогічного працівника, які можуть впливати на розвиток його наукового потенціалу у системі неперервної освіти. Наголосимо,

що неодноразово у творах Григорія Сковороди згадується основний чинник, що впливає на розвиток наукового потенціалу педагогічного працівника – «Пізнай себе!».

Методи стимуляції наукового потенціалу педагогічного працівника розглядалися й у вітчизняній педагогічній, психологічній і навіть технічній літературі, зокрема знаходимо обговорення проблеми: чи можна навчити педагогічного працівника розвивати науковий потенціал у системі неперервної освіти? Широко відомі спроби навчити діяльності винахідника. Однак, на думку більшості психологів, ставити так питання не має сенсу, бо до визначення наукової діяльності входить її неалгоритмічний характер. Отже, якщо пряме навчання педагогічного працівника розвивати науковий потенціал неможливе, то цілком можливий непрямий вплив на нього за створення умов, які стимулюють чи гальмують наукову діяльність [10, с. 37–38; 12, с. 203–204].

Творча діяльність на основі закладеного в людині наукового потенціалу, «сродної» праці, на думку Григорія Сковороди, робить людину щасливою, про що йдеться у творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний»: «Про жодну ж науку частіше й відважніше не судять, як про ту, яка робить людину щасливою, тому я думаю, що кожному це так необхідне, як необхідне всякому життю. Правда, що говорити й випробовувати похвально, але присвоювати собі знання – це глупо й погубельно. Проте ж думають, що кожному це легко можна знати. Не дивина дорогу знайти, та ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде й іншого веде, у цьому-то й трудність. Проповідує про щастя історик, благовістить хімік, сповіщає шлях щастя фізик, логік, граматик, землемір, воїн, відкупник, годинникар, знатний і незнатний, багатий і убогий, живий і мертвий... Всі на сідалище учителів сіли; кожен собі науку цю присвоїв» [9, с. 254]. І далі: «Щастя наше є мир душевний, але мир цей до жодної речовини не стосується; він не золото, не срібло, не дерево, не вогонь, не вода, не зірки, не планети. Чи пристойно вчити про мир тим, для кого речовинний цей світ – предметом? Одне сад розводити, інше – пліт городити, інше – фарби розтирати, інше – розуміти малюнок, одна справа – виліпити тіло, інша справа – вдихнути в душу веселість серця. Ось чия це є справа: «Як прекрасні ноги благосповідуючих...» Цим-то пообіцяно: «Сядете на престолах...» Всім блаженство, всім мир потрібний, тому сказано: «Судячим обом на десяти коліном Ізраїлевим». Ось хто на вчительських стільцях учить про мир! І оце-то є кафолична, тобто всезагальна, наука, чого про жодну іншу сказати не можна» [там само, с. 255].

У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода черговий раз вказує на важливість для розвитку наукового потенціалу і наукової творчості спорідненості цих занять: «Правда, що наука вдосконалює спорідненість. І якщо спорідненість не дана, то що може зробити наука? Наука є практика й звичка, і є дочкою природи. Птах може навчитися літати – та не черепаха» [там само, с. 326].

Учителю Григорій Сковорода радить наполегливо вчитися: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика. А ти, проповідуючи слово божої істини, утверджуй його чудесами непорочного життя.

Не можна побудувати словом, коли те ж саме руйнувати ділом. Це означає подавати правила для спорудження корабля, а робити віз. Без святості життя, можливо, можна стати корабельним майстром, але проповідником ніяк не можна, хіба його мавпою. Початок і кінець цього покликання, його природна сила й печать є божий страх, що виганяє всю нечистоту. Це є божий дар і ключ, даний Господом. Лиш він відкриває вхід у дім Давидів і в ті біблійні нутроці: «У скарбах наше спасіння, і відкриє – й не буде того, хто зачинає, й зачинить – і не буде того, хто відчиняє» [там само, с. 329].

Цікаво, як у настанові Григорія Сковороди «Пізнай себе!» пов'язані вільна вчена творчість і примусове навчання, здоров'я і харчування у творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова»: «Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком. Ученість, обжерливість – те ж саме. Мудрість же й смак є одне й те ж. Справжній смак при здоров'ї, а пряма мудрість при користі. Немає нічого кращого над справжню користь; і немає кращої користі над користь душевну. Душевна користь – це ліки, пожива й здоров'я серцю. Здоров'я ж – веселощі. І що ж дорожче за це? Все суєта, крім цього. Приживи мені хоч цілий світ, усе суєта без радощів. Здоров'я від обжерливості, мудрість відрізняється від вченості. Зажерливість породжує хворобу, пожива ж в міру зміцнює. Не читай – бо помножувеш ади! Читай – щоб заколоти вади! Якщо ж любиш неправду, то ненавидиш свою душу. Полюби сам свою душу і будь блаженним самолюбом, улюблений для Соломона, про якого так співає: «Розумний праведник собі другом буде» [там само, с. 391].

На процес самопізнання й розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти негативно впливають такі *стійкі властивості, риси особистості, риси характеру педагогічного працівника*: невпевненість у собі (часто сприяє загальній низькій самооцінці), а також занадто сильна самовпевненість, конформізм (згода), емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій, уникнення ризикової поведінки, домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху, висока тривожність як особистісна риса, сильні механізми особистісного захисту та інші [10, с. 38; 12, с. 204].

Для виконання настанови Григорія Сковороди «Пізнай себе!» для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника важливо бути щасливим: «Якщо математик, медик чи архітектор щасливий, то звичайно, щастя те залежить від природи, яка його для цього народила. А без неї він бідне й смішне створіння. З Богом святим низьке підноситься, а без нього знижується й високе. Щастя наше всередині нас... хай ніхто не очікує щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від достатку... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце від миру, мир від покликання, покликання від Бога. Тут кінець, не йди далі. Це джерело будь-якої втіхи, і його царству не буде кінця» [9, с. 327].

Думки Григорія Сковороди про важливу роль підсвідомих процесів у пізнанні себе як орієнтира для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти підтверджують чисельні сучасні дослідження. Тому більшість чинників пов'язані з посиленням бар'єрів між свідомістю і підсвідомістю. Так, тривожність і невпевненість в собі змушує

людей душити сигнали, що йдуть із підсвідомості, через страх викликати іронію чи насмішку з боку інших людей.

Тому варто звернути увагу на *особистісні риси*, які сприяють розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника, є: впевненість у своїх силах, відсутність конформізму, домінування емоцій радості і навіть певна агресивність, схильність до ризику, відсутність страху здатися дивним і незвичайним, добре розвинуте почуття гумору, наявність багатої за змістом підсвідомості (бачить різноманітні за змістом сни, володіє надмірною чутливістю, має феномен синестезії тощо), схильність до фантазування і побудови планів на майбутнє та інше.

Часто у особистості педагогічного працівника проявляється дитячість, доведена до інфантилізму. Відома формула П. Флоренського про те, що секрет творчості у збереженні юності, а секрет геніальності у збереженні дитинства на все життя [10, с. 39; 12, с. 204].

Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» так описує можливість розвитку наукового потенціалу через свою схильність до читання Біблії з дитячих років: «з дитячих літ таємна сила й мана тягне мене до повчальних книг, і я їх люблю найбільше. Вони лікують і звеселяють моє серце, а Біблію почав читати біля тридцяти років від мого народження. Та ця найпрекрасніша для мене книга взяла верх над усіма моїми улюбленицями, втамувавши мою довголітню спрагу й голод хлібом і водою, солодшою від меду й соку божої правди й істини, і відчуваю мою особливу до неї природу. Унікав, уникаю й уник під керівництвом мого Господа всіх життєвих перешкод і плотських коханок, щоб міг спокійно насолоджуватись у пречистих обіймах найгарнішої, кращої за всіх людських дочок, цієї божої дочки» [9, с. 248–249].

Більшість дослідників творчості науковців прагнули сформулювати головну якість будь-якої творчої особистості, яка лежить в основі здатності до розвитку наукового потенціалу. За всього розмаїття конкретних формулювань всі говорять приблизно про одне й те ж: творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, яка за висловом К. Роджерса, здатна бути собою, чути своє «Я».

Григорій Сковорода волі особистості приділяв велику роль, так у творі «Суперечка Біса з Варсавою» наводить такий діалог:

Демон: Як же колісницею називаєш волю?

Варсава: Що ж носить і бісить вас, як не непостійні колеса волі вашої і не буйні крила легковажної похоті вашої? Оцю ви, полубивши, і сівши на неї, як на колісницю, що везе у блаженство, шукаєте її, п'яні нею, у днях царства божого й волі його, та не знаходите, й кажете: ох! трудне царство боже. Хто може знайти п'яному у світлі? Не живе там облудна насолода, честь і скарб. Ваша це воля, не його. Вона, гей, кажу! Вона для вас і пута, і замки, і лев, що проковтнув, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач і скрегіт. І не вийдете звідти, поки не розірвете пута й не скинете ярмо волі вашої, як писано: «Роздеріть серця ваші». У той час з'явиться Самсонові після жорсткого – солодке, після зими – райдуга і мир Ноя.

Демон: Хто ж причина? Чи не воля дається людині?

Варсава: О злобо, не роби наклепу на премудрість! Не одна, а дві волі дано тобі. Бо є написано: «Запропонував тобі вогонь і воду». Дві волі – це справжній природний шлях – лівий і правий. Та ви, полюбивши волю вашу більше від волі божої, вічно схиляєтеся на шляхи грішних. Чи не сам ти причина?» [там само, с. 422].

Переходячи до вирішення *третього* завдання дослідження, зазначимо, що найголовнішою умовою становлення і розвитку наукового потенціалу педагогічних працівників у системі неперервної освіти є організація відповідної системи навчання. На основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформулюємо рекомендації, дотримання яких зменшить «антитворчий» ефект навчання педагогічного працівника:

1) розвивати науковий потенціал у педагогічного працівника через упевненість у своїх силах, віру у здатність вирішувати наукові завдання, адже той, хто не вірить в себе, вже приречений на невдачу (виключенням є лише фахівець із патологічною завищеною самооцінкою, яку викладач здебільшого може швидко виявити); Григорій Сковорода у творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» наводить такий діалог:

Памва: Ах! Що мені в житті приємніше, як співати моїй улюбленій людині? Не боюся, щоб не порізнити голосів. Лякає мене син Сирахів такими словами: «Скажи, старійшино, й не заборони музики».

Друг: Співай і оспівай! Не бійся! Будь впевнений, що для неї буде солодкою наша бесіда» [там само, с. 96];

2) у навчанні розвитку наукового потенціалу максимально спиратись на позитивні емоції під час наукової діяльності (здивування, радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують прояви творчого мислення; Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» зазначає: «що означає бути всім задоволеним. Бачите, що Павлове слово – «за все дякуйте» – є джерелом досконалого миру, й радості, й щастя. Що може розтривожити моє серце? Справді, все діється по божій волі, та й я з нею згідний, і вона вже моя воля» [там само, с. 237];

3) стимулювати розвиток наукового потенціалу через прагнення педагогічного працівника у системі неперервної освіти до самостійного вибору мети наукової діяльності, завдань і засобів їх вирішення; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода застерігає: «Гострий розум у багатьох, та не навчилися розмірковувати. Одні мають почуття, вишколені довгим навчанням, та не мають невтомної охоти, знайдеш і охочих, які пов'язані життєвими незгодами. Знайдеш і вільне серце, та без страху божого. Всі ці засоби без природи мертві, але й природа без них беззбройна» [там само, с. 333–334];

4) розвивати науковий потенціал, запобігаючи конформному мисленню у науковій діяльності, плагіату, боротися з бездумною згодою педагогічного працівника, з його орієнтацією на думку авторитетів; у цьому ж творі («Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру») Г. Сковорода стверджує: «Царство боже є всередині нас». Воно не помиляється й кращим шляхом поведе тебе, розумій, до того, до чого ти народжений, щоб ти був корисним для себе і для

твоїх братів більше, ніж чужі поради й твої власні прагнення, про які написано: «Вороги людині її домашні» [там само, с. 307];

5) розвивати науковий потенціал через уяву і не придушувати схильність до фантазування, навіть якщо вона межує з «видаванням» фантазії за істину; критикуючи дохристиянський (античний) період історії людства, Григорій Сковорода у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» так характеризує схильність афінян до фантазування: «Скажи мені, яка мудрість може бути у тих, хто не пізнав божого ества? У їх серцях панувало лиш тлінне ество. Дивились вони на механізм світу, та бачили у ньому лиш глинку: глинку вимірювали, глинку рахували, глинку історією називали, як недосвідчений глядач дивиться на картину, занутивши свій тілесний погляд лиш у фарбовий бруд, а не свій розум у нематеріальний образ вираженого фарбами малюнка, або як неписьменний, що втупив тлінне око в папір і в чорнило букв, а не розум у розуміння прихованої під буквами сили. А їм і на думку не спадало оце нашого нетлінного чоловіка дивне слово: «Плоть – ніщо, дух животворить». У них було істиною лиш те, що можна обмацати. Глиняні душки – ті їх захисники. Кожна дрібна думка – то їх божок, а кожний божок – то їх потіха. Собачим полюванням вшановували Діану, математикою – Юпітера, або Дія, мореплаванням – Нептуна. Іншого бога вшановували брязкотом зброї, ще інших – пишними бенкетами і уборами тощо. Лиш відчутне було в них натурою або фізикою, фізика – філософією, а все невідчутне – пустою фантазією, брехнею без місця, марнотою, нісенітницею, марновірством і нікчемністю. Коротко кажучи, все мали і все розуміли... крім того, що не пізнавши нефізичного, нетлінного Бога, втратили з ним щось, розумій: «душевний мир» [там само, с. 315];

6) розвивати науковий потенціал через чутливість до наукових протиріч, вміння знаходити і свідомо формулювати їх; протиріччя, навіть формально-логічне, не повинне ототожнюватися з помилкою, яку треба виправити; основна роль протиріч у діяльності наукового мислення полягає в їх здатності бути джерелом нових запитань і гіпотез; Григорій Сковорода у творі «Вхідні двері до християнського добродія» надає протиріччю моральну основу: «Пристрасть є морове повітря в душі. Вона є безпутне бажання видимості, а називається нечистим або мучительним духом. Найголовніша з усіх – заздрість, мати інших пристрастей та беззаконня. Вона є головним центром отої безодні, де мучиться душа. Ніщо її не прикрашає і не використовує. Не миле їй світло, не люба благочинність, а шкода настільки солодка, що сама себе за десятьох з'їдає. Жалами цього пекельного дракона є весь рід гріхів, а ось його сім'я: ненависть, злопам'ятність, гордість, лестощі, ненаситність, нудьга, каяття, туга, сум та інший невсипущий у душі черв'як. Цій безодні протистоїть чистосердя. Воно є спокійне дихання в душі і віяння Святого Духа» [там само, с. 61];

7) частіше використовувати для розвитку наукового потенціалу задачі так званого відкритого типу, коли відсутня одна правильна відповідь, яку залишається знайти чи відгадати; тренування продукування можливих рішень (гіпотез) суттєво підвищує показники швидкості, гнучкості і оригінальності мислення; часто у наукових розвідках педагогічних працівників фігурують «відкриті» ними у архівах чи монографічних дослідженнях історичні факти, статистичні дані, але відсутні узагальнення і розуміння суті досліджуваного

явища, що важливіше для наукової творчості; тому актуальним є застереження Григорія Сковороди щодо розвитку наукового потенціалу особистості у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру», де він використовує властиві йому образи: «Найсолодша ягода чи зерно, хоча в устах не дає смаку, поки не розжуваш. Малесеньке, наче зернятко, слово це втаїло високий смак. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло божого знання, а з ним мирний шлях щастя. Що компас у кораблі, те Бог у людині. Компасна стрілка у корабельному серці – це таємний язык, закон, голова, око й корабельне царство.

Біблія теж називається стрілою, наче написана тінь вічного закону і п'ятьма божа. Для мене не той є знавцем корабля, хто перелічив і перемірив каюти й канати, а хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і всі обставини» [там само, с. 302–303];

8) ширше застосовувати для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника проблемні методи навчання, спеціальні евристичні прийоми, які стимулюють установку на самостійне чи за допомогою викладача відкриття нового знання, посилює віру педагогічного працівника у системі неперервної освіти у свою здатність до наукових відкриттів; знання, одержані з допомогою проблемних методів навчання, не гальмують наукову творчість так, як знання, одержані з допомогою традиційних методів; про це у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода говорить так: «та найвиразніше його спорідненість зображає оце: «Дав Господь язык мені, нагороду мою, і тим похвалю його». Видно, що не для гаманця вчився, що не було для нього милішого, як дістати оце з Ісайєю: «Бог дасть мені язык навчання...» І з тією: «Мед і молоко під язиком твоїм». «І почали говорити іншими мовами...» Цю премудрість, що пізнає і любить Господа свого, називає Соломон довжиною життя, деревом життя, вірою, правдою, миром, молитвою, багатством і славою, красою молодиків, а сивиною старих «Краса юних – премудрість, слава ж старих – сивина» [там само, с. 335];

9) розвивати науковий потенціал через спільну дослідницьку діяльність викладача й педагогічних працівників у спеціальних дослідницьких групах, які діють у системі неперервної освіти; це є можливим лише в ситуації, коли розв'язується задача, відповідь на яку не знає ні педагогічний працівник, ні викладач, адже лише тоді задача перетворюється в справжню наукову чи виробничу проблему, що збагачує й посилює мотивацію творчості; особливого значення набувають мотиви самореалізації, соціальні мотиви, мотиви змагання та інші, для актуалізації яких і формування внутрішньої мотивації особливе значення має особистісне включення викладача у спільну діяльність зі слухачами у закладі неперервної освіти; про всезагальний розум у творі «Вхідні двері до християнського добродія» Григорій Сковорода говорить так: «Цей найчистіший, всесвітній, усіх віків і народів всезагальний розум вилив нам, наче джерело, всі мудрості й мистецтва, які потрібні для життя.

Та нічим йому так не зобов'язаний будь-який народ, як тим, що він дав нам найвищу свою премудрість, яка є його природним образом і печаттю.

Вона настільки перевищує інші розумові духи, або поняття, наскільки спадкоємець є кращим від слуг.

Вона дуже подібна до наймайстернішої архітектурної симетрії чи моделі, яка невидимо пронизуючи весь матеріал, робить його міцним і спокійним, таким, що утримує всі інші складові.

Так слово в слово й вона, таємно розлившись по всіх членах політичного корпусу, що складається з людей, а не з каміння, робить його твердим, мирним і щасливим» [там само, с. 55];

10) розвивати науковий потенціал через заохочення прагнення педагогічного працівника бути самим собою, вміння чути своє «Я» і діяти у відповідності з його «порадами» (для цього на всіх етапах навчання викладач має не тільки декларувати свою повагу до особистості педагогічного працівника, а й реально відчувати незрівнянну, унікальну цінність кожної особистості) [10, с. 41; 12, с. 205–206]; у творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода з приводу поваги до особистості писав: «Хто ж не каже цього: «жити за натурою!» Та ця помилка є шляхом всієї згуби, якщо хто, змішавши рабську й панівну натуру в одну тотожність, вибирає собі поводитирем замість прозорливої чи божественної тваринну й сліпу натуру. Це справжня неповага, незнання Бога, непізнання мирного шляху, мандрівка шляхом нещастя, що веде у царство пітьми, у житло неспокійних духів» [9, с. 305].

Висновком цього теоретичного дослідження є вказівка на те, що, враховуючи педагогічні погляди Григорія Сковороди, умови сучасної епохи глобалізації, нестабільності і цифрової реальності, неможливо закласти науковий потенціал педагогічному працівнику, передати йому компетентності науковця, вони мають освоюватися самими педагогічними працівниками на базі власного досвіду і рефлексії. «Сформувати» науковий потенціал педагогічного працівника у системі неперервної освіти неможливо, його можна тільки розвинути, а розвиток, у свою чергу не може бути чимось іншим, як створенням умов для саморозвитку особистості. Створюючи умови для розвитку наукового потенціалу особистості педагогічного працівника у системі неперервної освіти, слід враховувати складність структури наукового потенціалу, яка обумовлюється специфікою наукового процесу; відносну самостійність і специфічність можливостей наукового потенціалу стосовно інших педагогічних якостей особистості працівника.

Перспективи подальших досліджень полягають в уточненні на основі педагогічних поглядів Григорія Сковороди сутності означеного феномена, що дасть змогу розглянути компоненти діяльності викладача закладу неперервної освіти стосовно розвитку наукового потенціалу педагогічних працівників.

Список використаних джерел

1. Біла книга національної освіти України / за ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. Київ : Інформ. системи, 2010. 342 с.
2. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи. *Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу*. Полтава : ПУЕТ, 2019. С. 338–343. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149>

3. Коляда І. Г. Особливості трансформації освіти в епоху глобалізації. *Грані*. 2017. Т. 20, 8. С. 37–42. URL: <https://core.ac.uk/reader/268618960>
4. Кундій Ж., Стрельніков В., Вонсович Л. Показники ефективності проєктувальної майстерності викладача закладу передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2020. № 3 (192). С. 26–30. URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/205471>
5. Лебедик Л. Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2022. № 4 (205). С. 115–119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)
6. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковороди на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсії Величковський: постаті на тлі епохи* : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарапин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
7. Левченко Т. А., Лебедик Л. В. Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх соціальних працівників. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* : науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.) / редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, та ін. Тернопіль : ТОКІППО, 2022. С. 163–167.
8. Савенко О. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток системи освіти дорослих. *Проблеми освіти*. 2021. Вип. 2 (95). С. 25–39.
9. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба ; пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.
10. Стрельніков В., Вонсович Л. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)
11. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковороди. *Григорій Сковорода і Паїсії Величковський : постаті на тлі епохи* : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., Полтава, 29 листоп. 2012 р. [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарапин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.
12. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності. *Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 25, 26 трав. 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 201–207.

References

1. Kremen, V. H. (Ed.). (2010). *Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy [White book of national education of Ukraine]*. Kyiv: Inform. Systemy [in Ukrainian].
2. Hladkova, O. A., & Lebedyk, L. V. (2019). Metodolohichniy potentsial synerhetychnoho pidkholu u profesiinii diialnosti vykladacha vyshchoi shkoly [Methodological potential of a synergistic approach in the professional activity of a teacher of a higher school]. In *Zbirnyk naukovykh statei mahistriv. Fakultet tovaroznavstva, torhivli ta marketynhu. Fakultet kharchovykh tekhnolohii, hotelno-restorannoho ta turystychnoho biznesu [Collection of scientific articles of masters. Faculty of commodity science, trade and marketing. Faculty of food technology, hotel-restaurant and tourism business]* (pp. 338-343). Poltava: PUET. Retrieved from <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149> [in Ukrainian].

3. Koliada, I. H. (2017). Osoblyvosti transformatsii osvity v epokhu hlobalizatsii [Peculiarities of the transformation of education in the era of globalization]. *Hrani [Faces]*, 20, 8, 37-42. Retrieved from <https://core.ac.uk/reader/268618960> [in Ukrainian].
4. Kundii, Zh., Strelnikov, V., & Vonsovykh, L. (2020). Pokaznyky efektyvnosti proiektuvalnoi maisternosti vykladacha zakladu peredvyshchoi osvity [Indicators of the effectiveness of the project mastery of the teacher of the pre-higher education institution]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 3 (192), 26-30. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/205471> [in Ukrainian].
5. Lebedyk, L. (2022). Pedahohichni pohliady Hryhoriia Skovorody yak dorohovkaz dlia pedahohiv zakladiv pozashkilnoi osvity [Pedagogical views of Grigory Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4 (205), 115-119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119) [in Ukrainian].
6. Lebedyk, L. (2013). Pohliady Hryhoriia Skovorody na vykhovannia [Hryhoriy Skovoroda's views on education]. In T. V. Onipko, I. M. Petrenko, V. V. Sarapyn (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy [Hryhoriy Skovoroda and Paisius Velichkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 105-108). Poltava: PUET [in Ukrainian].
7. Levchenko, T. A., & Lebedyk, L. V. (2022). Metodolohichni pidkhody do upravlinnia tvorchoiu diialnistiu maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Methodological approaches to managing the creative activity of future social workers]. In O. M. Petrovskiy, V. S. Mysyk, I. M. Vitenko, O. I. Kohut (Eds.), *Neperervna osvita yak zasib profesiinoho zrostantia pedahoha [Continuous education as a means of professional growth of a teacher]: naukovyi, metodychnyi, informatsiinyi zbirnyk Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* (pp. 163-167). Ternopil: TOKIPPO [in Ukrainian].
8. Savenko, O. (2021). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na rozvytok systemy osvity doroslykh [The impact of globalization processes on the development of the adult education system]. *Problemy osvity [Problems of education]*, 2 (95), 25-39 [in Ukrainian].
9. Skovoroda, H. S. (1995). *Piznai v sobi liudynu [Get to know the person in you]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
10. Strelnikov, V., & Vonsovykh, L. (2022). Zastosuvannia tvorchoi spadshchyny Hryhoriia Skovorody dlia rozvytku naukovooho potentsialu zdobuvachiv osvity u zakladakh vyshchoi i fakhovoi peredvyshchoi osvity [The application of the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda for the development of the scientific potential of students in higher and professional pre-higher education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4 (205), 36-42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42) [in Ukrainian].
11. Strelnikov, V. Yu. (2013). Pedahohichni pryntsyipy Hryhoriia Skovorody [Pedagogical principles of Grigory Skovoroda]. In T. V. Onipko, I. M. Petrenko, V. V. Sarapyn (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy [Hryhoriy Skovoroda and Paisius Velichkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 101-104). Poltava: PUET [in Ukrainian].
12. Strelnikov, V. Yu., & Lebedyk, L. V. (2021). Rozvytok kreatyvnosti maibutnoho fakhivtsia sotsialnoi roboty v epokhu tsyfrovoyi realnosti [Development of creativity of the future specialist of social work in the era of digital reality]. In *Filosofiia dlia ditei: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Philosophy for children: current state and development prospects]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf.* (pp. 201-207). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy [in Ukrainian].